

MAGYAR NYELVŐR

145. ÉVF.

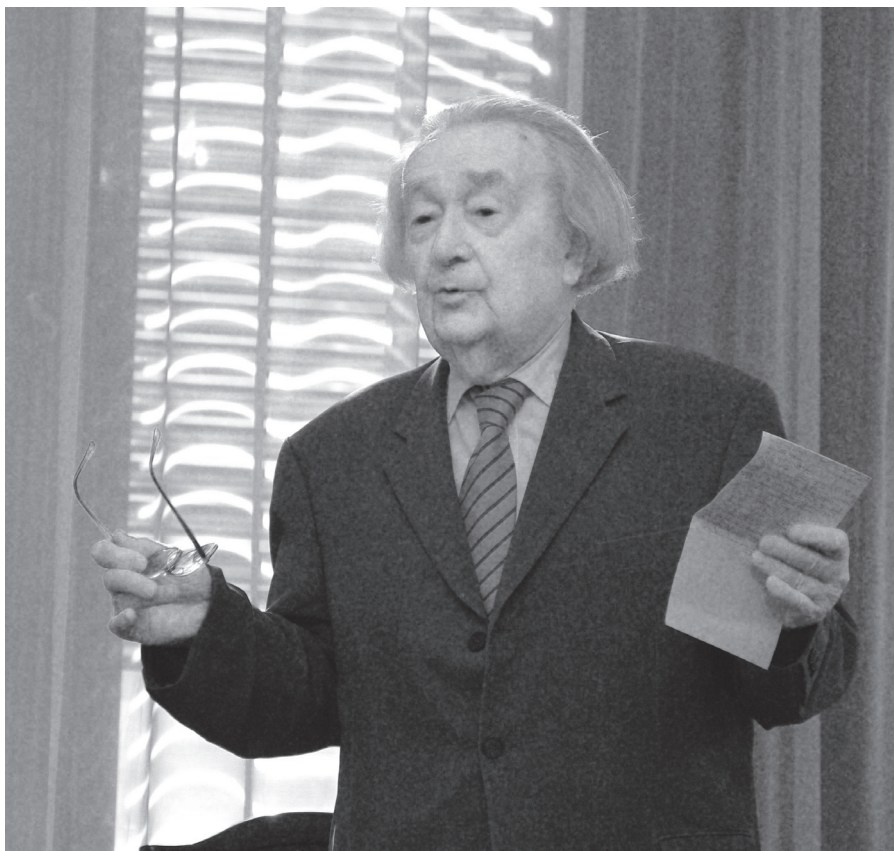
*

2021. JANUÁR–MÁRCIUS

*

1. SZÁM

Búcsú Szathmári Istvántól



Szathmári professzor úrral néhány nappal végső távozása előtt beszélünk utoljára, ekkor már érezte gyengeségét, de miután röviden elmondta, hogy van, mindjárt a munkára tért, legújabb Dayka-tanulmányáról beszélt, aztán, mint ahogyan mindig, lányaimról érdeklődött, a családról. Beszélgetésünknek ez a két pontja egyáltalán nem volt újszerű, sőt ellenkezőleg, mondhatni, állandó, visszatérő motívumok voltak ezek – és úgy hiszem, ismerői közül nem kevesen emlékeznek hasonló „motí-

vumokra”. A legutolsó beszélgetés e két részletét most mégsem megszokottként, hanem egészen másként érteti és őrizteti meg velem a megismételhetetlenség fájdalma, a pótolhatatlan veszteség tudata. Ez az örökké megmaradó két beszélgetéscsokor, ez a két téma szimbólumként ugyanis magába sűríti azt, amiről nemcsak beszélni szeretett, hanem azt is, amit tett, ahogyan élte életét. Az első a gyerekkortól beleivódott és mindhalálig megőrzött kötelességtudatból, a legbensőbb lényeggé vált szakmai-tudományos elkötelezettségéből, végtelen szorgalommal, hallatlan odaadással végzett állandó és megalkuvás nélküli igényességű, színvonalú munka; a másik pedig a családhoz, a tanítványokhoz, a kollégákhoz, az emberekhez csodálatos természetességgel, közvetlenséggel odaforduló szeretet. E kettő jellemezte őt sokunk számára a leginkább.

„Emberséget és tudományt tanultunk tőle...” – mondta egyszer kedves professzoráról, Bárczi Gézáról. Jó tanítványként maga is az igaz emberség, erkölcs és a legmagasabb színvonalú tudomány elhivatott, értő és megértető tanítójává vált. Maga az életútja is, már pusztán tényeivel is, tanít, röviden tekintünk hát vissza most erre az útra!

Szathmári István 1925. február 20-án született Kisújszálláson, ahogyan ő szerette mondani: „Kisújon”. Az elemi iskolát és a református gimnáziumot itt végezte el, majd – a szülőváros iskoláihoz hasonlóan – mindig nagy szeretettel és tisztelettel emlegetett debreceni egyetemen magyar–francia–német szakon diplomát és még ugyanabban az évben (1948) „summa cum laude” doktori fokozatot szerzett. 1949-ben mindhárom szakjából megkapta a középiskolai tanári oklevelet is.

Pályája elején rövid ideig középiskolai és kollégiumi tanárként, majd igazgatóként Debrecenben dolgozott. Igen fiatalon kapott fontos megbízással 1951-ben Budapestre került, az akkor alapított Idegen Nyelvek Főiskoláján lett a magyar tanszék vezetője. Amikor 1955-ben megszüntették a főiskolát, Szathmári tanár úr volt debreceni, akkor már budapesti professzorának, Bárczi Gézának a tanszékére, az ELTE Bölcsészettudományi Karának 2. Sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékére került. Ettől kezdve pályája ehhez a tanszékhez – amelynek neve 1970-től Mai Magyar Nyelvi Tanszék – kötődött. A tanszéki oktató- és tudományos munka mellett számos más fontos feladatot is ellátott az egyetemen: három évig a magyar nyelvi lektorátust is ő irányította (1962–1965), 1970-től másfél évtizeden át tanszéke vezetője volt. Ezek mellett – és ez is csodálatra méltó munkabírását mutatja – hosszabb ideig a szege-di bölcsészkaron is tanított (1964–1970), és fontos szerepeket töltött be az ELTE Bölcsészettudományi Karának vezetésében, előbb dékánhelyettes volt (1969–1975), majd dékánként (1975–1979) irányította a kart. Meghatározó szakaszt jelentett életében finnországi vendégprofesszorsága (1983–1989), a Helsinki Egyetemen elindította és felvirágoztatta a magyar nyelv és irodalom szakot. Az 1990-es évek elejétől hosszabb időn át oktatott stilisztikát a Kodolányi János Főiskolán és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is. 1996-tól az ELTE professor emeritusaként továbbra is tanított, hiszen Tanár volt, azzal az áldással, hogy számára soha nem volt teher, hanem erőt adó öröm, ha órát kellett tartania. Még dékánként is nagy óraszámban tanított, mert ahogyan mondta „a gyerekektől nem tudok elszakadni, az ad felüdülést, hogyha bemehetek órára”.

A nyelvészet számos részterületével foglalkozott, mindegyikkel egyformán magas színvonalon, jelentős műveket létrehozva. A sokoldalú érdeklődés és tudás kialakulásában az olyan személyes adottságok, képességek, mint a széles körű érdeklődés, a nyitottság és az összefüggések keresése és meglátása mellett itt is szerepe volt kedves mesterének, Bárczi Géznak. Amikor ugyanis a Bárczi vezette tanszékre került, ahogyan ő maga visszaidézte: „nagyon helyesen, minden diszciplínán végig kellett menni”. Így mindegyik nyelvészeti területet megismerte, mégpedig – mint mindent, amihez hozzáfogott – igen alaposan.

Fő kutatási területei az 50-es végére kristályosodtak ki: stilsztika, az irodalmi nyelv története és a magyar nyelvtudomány története. Emellett folyamatosan foglalkozott a mai magyar nyelv grammatikai, helyesírási és nyelvhelyességi kérdéseivel, publikált és előadásokat tartott nyelvtörténeti, dialektológiai, jelentéstani, kontrasztív nyelvészeti, irodalomtörténeti és hungarológiai jellegű témákról is. Rendkívüli méretű, sokoldalú és nagy hatású, különösen a stilsztikában iskolateremtő tudományos munkásságát még vázlatosan sem lehet itt áttekinteni, de legfontosabb munkái közül legalább azokat ki kell emelnünk, amelyek nemzedékek számára jelentettek nemcsak tananyagot, hanem mintát, ösztönzést is egy-egy területen. Ilyen az 1958-ban megjelent szintézis, *A magyar stilsztika vázlat* (Fábián Pál és Terestyéni Ferenc társszerzőkkel), *A magyar stilsztika útja* (1961), a *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk* (1968), a *Stílusról, stilsztikáról napjainkban* (1994), *Három fejezet a magyar költői stílus történetéből* (1995). A 2000-es évek elejétől is nagyobb számban jelentek meg összegző, egyúttal új irányokat mutató, minden szempontból nagy jelentőségű kötetei: *A stíluselemzés elmélete és gyakorlata* (2002), *A szűkebb és tágabb haza nyelve: népnyelvi és irodalmi nyelvi tanulmányok* (2005), *A magyar stilsztika a kezdetektől a XX. század végéig* (2005), *A magyar nyelvtudomány történetéből* (2006), *Hogyan elemezzünk verset?* (2011).

A szakmai közéletben való részvétel mindig szívügye volt, annak minden releváns formájában vezető szerepet töltött be, így a Magyar Nyelvtudományi Társaságban (1970-től főtitkárként, 1985-től alelnökként), az MTA Magyar Nyelvészeti Munkabizottságában elnökként, az MTA Nyelvtudományi Bizottságában és egyéb különböző szakmai szervezetekben, testületekben, zsűrikben, konferenciaszervezésben, a tudományos utánpótlás nevelésében és még számos más fórumon.

A tudományos ismeretterjesztésnek is mindvégig fáradhatatlan elkötelezettségként tevékenykedett: évtizedeken át, rendszeresen szerepelt a Magyar Rádió és a Duna Televízió nyelvi műsoraiban, számtalan közép- és általános iskolásoknak szervezett versenyen tartott előadást, és vállalt zsűritagságot, így a Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd, az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati és az Implom József helyesírási versenyeken.

Állandó vezető résztvevője volt azoknak az 1972 és 1999 között kétévenként megrendezett Anyanyelv-oktatási Napoknak, amelyeknek az egész közoktatásra kisugárzó jótékony hatását felbecsülni sem lehet. E rendezvényeken a szakmai értékelő záró előadás megtartásának a tiszte – teljes joggal – mindig Szathmári tanár urat illette meg.

Széles körű szerkesztői tevékenységével pályája során mindvégig hasonlóképpen eredményesen szolgálta a nyelvtudomány előrehaladását. 1970-től szerkesztette

az *Annales Sectio Linguisticát*, 15 éven volt az *Études Finno-ougriennes* magyarországi szerkesztője, évtizedeken át vett részt a *Magyar Nyelv* szerkesztőbizottságának munkájában. Emellett neki köszönhető számos alapvető jelentőségű tanulmánygyűjtemény, szintézis és egyetemi tankönyv megszületése, a nyelvtudomány különböző ágaiban, hiszen egyedüli vagy társszerkesztőként ő kezdeményezte és gondozta ezeket a munkákat. Korszaknyitó jelentőségű volt az általa szerkesztett *Hol tart ma a stilisztika?* (1996) kötet, amelyben döntő, pragmatikai jellegű fordulat történt meg a stílus újraértelmezésével. A Stíluskutató csoport közel egy évtizedes intenzív elméleti és elemző munkásságának szintéziseként az ő irányításával, szerkesztésével készült el a szintén tudománytörténeti jelentőségű *Alakzatlexikon* (2008).

Munkássága elismeréseként rangos kitüntetésekben részesült, így egyebek mellett megkapta a Pais-emlékérmet (1987), a Pro Universitate kitüntetést (1995), a Lőrincze-díjat (1997), a Pais Dezső-díjat (1998), a Bárczi-díjat (2004), a Nagykunságért díjat (2004), az Apáczai Csere János-díjat (2005), a Révai-emlékérmet (2009), a Faludi Ferenc-díjat (2012), a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét (2015).

Mindenképpen külön kell szólni itt a szintén Szathmári Istvánnak köszönhető Stíluskutató csoportról, a magyar nyelvtudomány egyik legeredményesebb, a tudományos kutatás „kollektív” szerveződésére sok tekintetben példaértékű modellt adó szellemi műhelyéről. Az 1970-ben megalapított csoportot 2009-ig vezette Szathmári tanár úr. A kutatóműhely kivételes aktivitását, széles körű és jelentős hatását, nyitott, befogadó szellemét a csoport együttesen és külön-külön kiadott kiadványainak nagy száma mellett már önmagában az a tény is igazolja, hogy volt időszak, amikor 35 tag tevékenykedett benne, az ország szinte összes egyetemét képviselve. Az egyéni kutatások sokszínűsége mellett ugyanakkor az is kétségtelen tény, hogy Szathmári Istvánnak, akit joggal nevezhetünk „a magyar funkcionális stilisztika atyjá”-nak, határozott nyelv- és stíluselméleti felfogása, nevével nevezve: a funkcionális stilisztika melletti elkötelezettsége döntő módon formálta, sőt szintézisbe hozta a csoportot. Vagyis bár a Stíluskutató csoport sikerességének egyik legfőbb záloga kétségtelenül mindig az volt, hogy együttműködésre kész és képes, azaz igazi közösségként tevékenykedett, mégis elsősorban vezetőjének személyisége és kivételes teljesítménye volt az, amely évtizedeken át meghatározta e csoport arculatát, eredményeit, a stilisztika határain messze túlmutató tekintélyét, egyáltalán létezését.

Közismert tény, hogy a 20. század közepe táján a középiskolai oktatásból mint önálló tantárgyat törölték a stilisztikát, és a nyelvtudományon belül is háttérbe szorult ez a diszciplína. Így a magyar stilisztika újraélesztésében is meghatározó szerepe volt a Stíluskutató csoportnak, mindenekelőtt pedig Szathmári Istvánnak. Kitaró, következetes munkája nélkül a mából visszatekintve elképzelhetetlennek tűnik a magyar stilisztika megtartása és felvirágzása. A kutatócsoport alapítása óta eltelt fél évszázad részben kézzelfogható, azaz egyéni és közös kötetekben, tanulmányokban megjelenő, részben csak közvetve érzékelhető, így a ma is aktív csoport tagjainak szakmai elkötelezettségében, szellemiségében megjelenő eredményeiből az is kiolvasható, hogy Szathmári István csoportszervező, -megtartó és -irányító szerepe mekkora mértékű hajtóereje is volt a 20. század második felében és a 21. század elején a magyar stilisztika felemelkedésének, illetve a mai helyzet megalapozásának.

Szathmári István tudományos örökségét, hatását most még megközelítőleg sem lehet felmérni, már csak azért sem, mert ez az örökség új és újabb hullámokban növekszik, tovább él a számos tanítvány, őt követő nyelvész jelen- és jövőbeli munkásságában. A múltban nemzedékek tanultak tőle, de munkái, egy-egy belénk rögzült mondata, tömören a lényegét találó szava által ezután is élni fog szellemisége, így majd újabb és újabb tudós- és tanárnemzedékek, általuk pedig az egész anyanyelvi közösség kapja és őrizheti örökül azt a szellemi kincset, amelyet Tőle kaptunk.

„Ha még egyszer születnék, akkor is tanító-tanár lennék...” – mondta önmagáról. Az volt, valóban: Tanító, Tanár. Jó tanítványként emlékét úgy őrizhetjük meg – és őrizzük meg! – igazán, ha megpróbáljuk az övéhez hasonlító odaadással és igényességgel folytatni a munkát, a magyar nyelv és stílus vizsgálatát, a tudomány tanítását, mégpedig úgy, ahogyan ő mondta és tette: „emberségre, erkölcsre is példát mutatva”.

Pethő József

főiskolai tanár

Miskolci Egyetem BTK

Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

<https://orcid.org/0000-0002-5680-6738>